

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

124:4 • 2004

Driftiga skånska bönder

Patrick Svensson, *Agrara entreprenörer. Böndernas roll i omvandlingen av jordbruket i Skåne ca 1800–1870*, Diss, Lund Studies in Economic History 16, Lund 2001. 278 s.

Patrick Svenssons avhandling handlar om de framgångsrika självägande böndernas roll i det skånska jordbrukets omvandling under 1800-talet. Jordbrukarna ställdes inför nya möjligheter på en rad områden och avhandlingens ena huvudfråga gäller vissa bönders – bondeentreprenörernas – aktiva medverkan i omvandlingen. Avhandlingens andra huvudfråga är vilka egenskaper som kännetecknade dessa bönder som jordbrukare och vad som utmärkte den ekonomiska miljö, inom vilken de kom att handla som agrara entreprenörer.

Den period som studeras är åren mellan 1800 och 1870 och det geografiska området är tre socknar: Västra Karaby och Saxtorp söder om Landskrona på den skånska slättbygden och Brösarp i östra delen av Skåne vid övergången mellan slättbygd och skogsbygd. Svensson utnyttjar en rad olika källmaterial för att kartlägga de agrara entreprenörerna och jordbruksomvandlingen. Utifrån delar av detta material har författaren byggt upp en databas över samtliga jordägare i de tre socknarna under tiden 1800–1870. I den följs över tiden förändringar i varje individs kännetecken, bland annat i fråga om jordägande. Databasen utgör grunden för de empiriska undersökningarna av böndernas handlande. Svensson undersöker böndernas agerande främst i två avseenden, under skiftesrörelsen och på kreditmarknaden. Dessutom diskuteras utbildningssystemets framväxt och inverkan på möjligheterna att utnyttja skiftesreformerna och kreditmarknaden. De studerade förändringarna sätts in i ett större sammanhang av omvandling över längre tid, ett sammanhang i vilket förändringar i jordägarätten är centrala.

En form av aktiv medverkan i omvandlingen, och därmed ett entreprenörshandlande, studeras i en empirisk undersökning av skiftesrörelsen i de tre socknarna under tiden 1800–1840. Huvudsyftet är att ringa in ansökarnas kännetecken och att fastställa i vilken mån dessa hade andra utmärkande drag än övriga jordägare i byarna. Resultaten visar att bönderna var drivande i skiftesrörelsen i de västra socknarna, där enskiftena kom tidigt. I Brösarp togs de första initiativen däremot av ståndspersoner. De bönder som var drivande i skiftes-sammanhanget var främst skrivkunniga bönder med förhållandevis stora gårdar. I de västra socknarna hade de troligen kontakter med städerna genom avsalu-produktion av spannmål.

En andra entreprenörshandling – att använda sin äganderätt för att ta större lån mot inteckning – analyseras i en undersökning av kreditmarknadens utveck-

ling och böndernas utnyttjande av denna marknad under perioden 1800–1870. En översiktlig kartläggning av tillgängliga alternativ på kreditmarknaden visar att dessa ökade med tiden och att personliga kontakter som grund för krediter tenderade att ersättas av mer opersonliga relationer mellan kreditgivare och kredittagare. En undersökning av bouppteckningar och kyrkkassors räkenskaper ger vid handen att det fanns en omfattande lokal kreditmarknad mellan olika bönder. Det stora flertalet lån var små, även om en del större lån förekom.

Huvuddelen av kreditmarknadsundersökningen handlar om in-teckningslån. Svensson kartlägger lånens storlek, deras fördelning över tiden och vilka kreditgivarna var. Låntagarnas kännetecken analyseras i syfte att fånga in de agrara entreprenörernas karaktäristiska drag. Undersökningen visar att in-teckningslånen ökade med tiden, med en kraftig uppgång från mitten av 1840-talet i de västra socknarna och en något tidigare ökning i Brösarp. Kreditmarknadens institutionalisering var viktig för att stora lån skulle kunna erhållas från en och samma kreditgivare. Från slutet av 1840-talet skedde en allmän ökning av antalet institutionella lån (hypoteksföreningen och sparbankerna) i de tre socknarna. Däremot verkar institutionernas andel av totala antalet lån ha minskat över tiden. Förändringen var troligen en följd av att privata lån i allt högre grad formaliserades. Svensson försöker urskilja vilka lån som var tillräckligt stora för att finansiera långsiktiga investeringar och dessa entreprenörlån undersöks närmare i syfte att få fram entreprenörernas kännetecken.

Med hjälp av en multivariat metod – livsförloppsanalys av longitudinella individdata – skattas vilka faktorer som påverkade en bondes benägenhet att ta in-teckningslån för första gången. Modellen innefattar demografiska egenskaper (ålder och kön), utbildningsegenskaper (skrivkunnighet) och ekonomiska förhållanden (jordinnehavets storlek i mantal) samt externa förhållanden (investeringsperioder, priser och löner samt sockentillhörighet). Även förekomsten av tidigare lån ingår. Därtill diskuteras betydelsen av några faktorer som inte kunnat skattas i modellen: individens tillgång till nätverk och skiftetidpunkt.

Resultaten visar att produktionsförmågan var viktig för benägenheten att ta större in-teckningslån. Ju större produktionsförmåga, desto större benägenhet att låna. Männerna hade en högre lånebenägenhet än kvinnorna. Vidare var benägenheten att låna högre bland bönderna i de västra socknarna än bland bönderna på Österlen. Skrivkunnigheten inverkar däremot inte på lånebenägenheten. Inte heller böndernas ålder påverkade denna utom i fråga om de allra största lånen. Det var främst yngre bönder som tog riktigt stora lån. Investeringsperioderna hade ingen statistiskt säkerställd effekt på lånebenägenheten utom för tiden efter 1858. Slutligen hade de som lånat tidigare mot in-teckning högre benägenhet att ta entreprenörlån än de som inte hade lånat tidigare. Entreprenörerna återfinns således bland de manliga bönderna med stora gårdar och särskilt bland de unga. De tenderade också att bo i socknar nära städer.

Den samlade bilden av bondeentreprenörerna är att de innehade gårdar med stor produktionsförmåga, ofta var skrivkunniga och nästan uteslutande var män. De hade dessutom troligen tillgång till externa kontakter. Däremot verkar själva ägandet av jorden inte vara viktigt för entreprenörshandlandet och inte heller ålder förefaller spela någon avgörande roll för detta. Dessa kännetecken är i stort sett lika oavsett ekonomisk och topografisk miljö.

Skiftesinitiativ som entreprenörshandling

Skiftesinitiativ är en av de entreprenörshandlingar som undersöks i avhandlingen. Två saker förtjänar att diskuteras i den undersökningen. Den ena gäller skiftesinitiativ som entreprenörshandling och den andra undersökningens uppläggning i förhållande till dess syfte.

En entreprenörshandling kännetecknas enligt Svensson av att den är gränsöverskridande och nydanande. Entreprenören gör något som är nytt i förhållande till vad övriga aktörer i en viss omgivning gör. Skiftesinitiativ har som entreprenörshandling åtminstone ett drag som skiljer det från det andra studerade fallet – att ta större in-teckningslån. En skiftesansökan fick betydande direkta konsekvenser för andra än den som utförde handlingen, nämligen för alla övriga jordägare i en by. Så var inte fallet för handlingen att ta ett in-teckningslån. Man skulle därför kunna hävda att ett skiftesinitiativ, åtminstone i en hel del fall, var en mer offensiv handling än att ta ett större lån; andras reaktioner var viktiga och initiativet kunde möta motstånd. Det kan därför sägas vara gränsöverskridande i högre grad än att ta större lån.

Utgår man från att skiftesbeslut hade externa kostnader, följer också att beslutets karaktär av entreprenörshandling rimligen varierade. Där delägarna i stort sett var överens om att byn skulle skiftas, förefaller beslutet mindre nydanande och gränsöverskridande än där meningarna var delade i skiftesfrågan. Svensson tar i ett avseende hänsyn till att innebörden av ett skiftesinitiativ kunde variera i och med att enbart initiativ före 1840 betraktas som entreprenörshandlingar. Skiftesansökningar efter den tidpunkten ses som rutinbeslut, som inte krävde entreprenörsegenskaper. Med tanke på att de externa kostnaderna kunde vara betydande även vid sena skiftesbeslut och att de yttre betingelserna varierade mellan undersökningsområdena, borde även sena initiativ kunna betraktas som entreprenörshandlingar.

Genom att ta fasta på skiftesbeslutets särdrag kan man också ifrågasätta om alla skiftesinitiativ var lika mycket av entreprenörshandling i ett annat avseende. Var inte beslutet långt mer gränsöverskridande i en stor by, med kanske ett tjugotal delägare, än i en by med ett fåtal delägare? Man skulle kunna tänka sig att begränsa en undersökning av skifte som entreprenörshandling till byar med en viss minimistorlek, ungefär på likartat sätt som inte alla lån betraktas som entreprenörshandling utan enbart lån av en viss minimistorlek.

Den andra saken gäller undersökningens uppläggning i förhållande till syftet att studera skifte som entreprenörshandling. I och med att studien begränsas till tre socknar med 14 skiftade byar (med skifte före 1840) blir antalet möjliga händelser förhållandevis litet. Enbart 23 skiftesansökningar utgör underlag för analysen. För kartläggningen av bondeentreprenörernas egenskaper används enbart 14 personer. För den andra entreprenörshandlingen är däremot antalet möjliga händelser mycket stort. Det finns således i själva händelsens karaktär argument för att avgränsningen av studieobjektet skulle göras på annat sätt i fråga om skiftesansökningar än i fråga om investeringslån. Ett större område eller ett större antal byar borde undersökas än vad som nu är fallet. En mer yttlig kartläggning av egenskaper hos skiftesansökarna för ett större antal byar hade varit tänkbar. På så sätt skulle säkrare resultat ha nåtts än vad som är möjligt med ett starkt begränsat antal byar och skiftesansökningar. Anledningen till den valda uppläggningsstudien är studiens karaktär av totalundersökning på djupet, vilket har krävt ett mycket stort arbete för att bygga upp en databas med individuppgifter. Den ansatsen passar bättre för undersökningen av handlandet på kreditmarknaden, där antalet möjliga händelser var mycket stort.

Skiftesundersökningen visar att en skrivkunnig bonde med en förhållandevis stor avsaluproducerande gård var mest benägen att ansöka om skifte. Bodde denne dessutom i en stor by kom troligen skiftesbeslutet ganska kort tid efter det att enskiftesförordningen hade utfärdats. Däremot förefaller inte själva ägandet av jorden ha varit viktigt och inte heller böndernas ålder. Bönderna kan vidare sägas ha varit drivande i skiftesrörelsen i de västra socknarna medan denna roll i Brösarp spelades av ståndspersoner. Svenssons bidrag till bilden av den skiftesintresserade bonden är främst att läs- och skrivkunnighetens betydelse betonas och att böndernas ålder inte verkar ha spelat någon roll.

Inteckningslån som entreprenörshandling

Undersökningen av kreditmarknaden är mer omfattande än skiftesundersökningen och här använder författaren flera olika typer av källmaterial (bouppteckningar, kyrkkassors räkenskaper och inteckningar). Svensson kan därigenom ge en allsidig bild av kreditförhållandena i de tre socknarna. Huvudnumret är en analys av ett stort antal inteckningslån (591 st), en analys som utnyttjar en i sammanhanget ny statistisk metod.

Utifrån en ambitiös kartläggning av kreditmarknadens utveckling 1800–1870 söker Svensson bedöma vilka möjligheter jordägarna hade att använda olika kreditgivare och vilka kreditgivare som faktiskt utnyttjades. I huvudsak överensstämmer iakttagna mönster med den bild som tidigare forskning givit. Den teoretiska ram som Svensson utgår från skulle ha kunnat användas för att driva analysen av alternativen längre än vad som nu sker, inte minst för att bena upp de problem som mötte vid utnyttjandet av olika typer av långivare. Ansatser i den vägen

förekommer, som när Svensson menar att institutionalisering och formalisering ledde till minskade transaktionskostnader, men det stannar vid ansatser.

Ett viktigt inslag i analysen av kreditmarknadens utveckling är hypotesen att det skedde en institutionalisering och formalisering av den tidigare informella kreditmarknaden. Detta ledde till en vidgning av marknaden men också till en segregering av den, därför att kraven på säkerheter utestängde vissa från tillgång till kredit. I bouppteckningsundersökningen urskiljer Svensson en tendens till att opersonliga kontakter fick ökad betydelse, bland annat genom att lån utanför lanttagarens socken ökade i betydelse. Vidare noterades släktingar i högre grad över tiden som kreditgivare mot inteckning. I undersökningen av inteckningslånen sägs en formalisering ha skett av lånen från privatpersoner efter 1840. Hypotesen om formalisering förefaller rimlig men det empiriska stödet lämnar en del övrigt att önska, framför allt är det svårt att ringa in storleksordningen på de förändringar som pekar i den angivna riktningen.

Undersökningen av inteckningslån visar att andelen institutionella lån minskade under den sista delen av undersökningsperioden (1840–1870), det vill säga under den period då antalet lån expanderade starkt. Detta är anmärkningsvärt, både i förhållande till tidigare forskning och i förhållande till Svenssons egna resonemang om institutionalisering och formalisering som utmärkande långsiktiga tendenser på kreditmarknaden. Han menar att den troliga orsaken till mönstret är en ökad benägenhet att inteckna privata lån. Möjligen rör det sig om ett problem delvis betingat av att andelen mäts med hjälp av antalet lån och att hänsyn därmed inte tas till lånens storlek.

I studien av inteckningslån diskuterar Svensson också lånens spridning över tid, främst den kraftiga uppgången från mitten av 1840-talet. Han antyder att ökningen kan ha haft samband med den expanderande spannmålshandeln men anger inte hur detta samband kan ha sett ut. Man kan tycka att expansionen snarare skulle ge ökade möjligheter att finansiera investeringar utan att ta lån. Jordbruksomvandlingen förefaller inte betraktas som en trolig förklaring, eftersom den till stor del sägs ha varit avslutad runt 1850. Frågan är om inte skatteköp och en allmän aktivering av fastighetsmarknaden kan ha varit väl så viktiga. Uppgifterna i databasen borde ha givit möjligheter att gå några steg längre i analysen av de faktorer som låg bakom uppgången. Likaså borde en närmare granskning av den fortsatta omvandlingen av jordbruket ha kunnat ge grund för resonemang om troliga orsaker.

I undersökningen av entreprenörernas utmärkande drag spelar bestämningen av vilka lån som skall ligga till grund för prövningen en avgörande roll. Entreprenörlånen innefattar förstagångslån av viss storlek mot inteckning under hela undersökningsperioden. Att kategorin entreprenörlån omfattar lån från hela perioden och enbart förstagångslån tål att diskutera. Utgångspunkten är den dubbla innebörd som Svensson ger entreprenörshandlande på kreditmarknaden.

Inteckning av jord för att låna pengar betraktas som en entreprenörshandling om pengarna används till investering i gårdens drift eller till andra produktionshöjande åtgärder. I praktiken använder Svensson lånens storlek för att fånga in denna dimension. Också själva handlingen att låna mot teckning betraktas som en entreprenörshandling eftersom personen utnyttjar sin äganderätt för att kunna låna pengar.

Om man utgår från att själva handlingen att ta teckningslån är uttryck för entreprenörskap, förefaller det inte rimligt att använda lån från hela undersökningsperioden. Enligt Svenssons teoretiska definition av entreprenörshandlande skall detta vara nyskapande och gränsöverskridande. Individen skall göra något nytt i förhållande till sin lokala omgivning, det vill säga individen skall göra något som andra i lokalsamhället inte gör. Man kan emellertid knappast hävda att det i denna mening var nyskapande att ta ett teckningslån på 1850- eller 1860-talet, det vill säga under den tid då flertalet lån togs. I analysen av den andra entreprenörshandlingen, att ansöka om skifte, operationaliseras detta handlande på ett sätt som är konsistent med den teoretiska definitionen. Skiftesinitiativ efter 1840 utesluts med motiveringen att efter den tidpunkten var det inte längre en entreprenörshandling att ansöka om skifte. Avgränsningen till förstagångslån är inte heller lätt att förena med den teoretiska bestämningen. Svensson hävdar att enbart en individs första lån mot teckning är en entreprenörshandling eftersom entreprenörsbegreppet bygger på att en nyskapande handling utförs. Men enligt den teoretiska definitionen är det relevanta inte bara vad individen tidigare gjort utan också vad andra i hans omgivning gjort. En del förstagångslån behöver därför inte vara entreprenörslån medan en del andra-gångslån kan vara det.

Det enklaste sättet att lösa dessa problem är att enbart utgå från den innebörd som tar fasta på lånens användning. Konsekvensen skulle då bli att också andra större lån än förstagångslånen borde ingå. Detta förefaller rimligt eftersom man mycket väl kan använda en rutinartad handling som medel för att utföra en annan handling, som verkligen är nyskapande. Man kan dessutom hävda att personer som tar flera större lån är särskilt intressanta i en undersökning av entreprenörerna bland bönderna.

Operationaliseringen av den innebörd som utgår från lånens användning reser en del problem. Att använda lånens storlek innebär risk för att variabeln fångar in ting som svårigen kan betraktas som gränsöverskridande och nydanande. Jordköp eller överföringar av jord inom släkt, som finansierades med större teckningslån, behöver inte ha varit nyskapande. Man kan också fråga sig om lån till skatteköp, vilka var vanliga i socknarna, var en entreprenörshandling på 1850-talet. Mina synpunkter går inte ut på att Svensson skulle ha utfört en helt annan undersökning än den han faktiskt gjort. De pekar snarare på att det hade varit önskvärt att resonemangen drivits några steg längre för att komma åt de verkliga entre-

prenörshandlingarna. Databasen borde ge möjligheter att identifiera överföringar inom släkt och skatteköp eller andra typer av förvärv, som kunde ha granskats närmare. Ett annat sätt vore att undersöka de ekonomisk-tekniska möjligheterna till investeringar eller produktiva användningar av lån. Befintlig litteratur och lättillgängligt primärmaterial skulle ha kunnat användas för att teckna en fylligare bild än den som nu ges av denna sida av saken.

De kritiska synpunkterna skall inte undanskymma det faktum att Svensson kartlägger låntagarnas egenskaper och karaktäristiska drag i deras ekonomiska situation i långt större detalj än i tidigare forskning. Med den använda statistiska metodens hjälp kan han systematiskt pröva betydelsen av en rad faktorer som tidigare analyserats styckevis och delat eller var och en för sig i undersökningar som varit avsevärt mindre än denna. Metoden gör det också möjligt att undersöka vilka kännetecken varje individ hade vid det tillfälle då lånet togs liksom vilken inverkan på benägenheten att låna tidsberoende makrovariabler hade, till exempel spannmålspriser och löner. Även om resultatet av den statistiska prövningen inte vänder upp och ner på vad vi tidigare trodde oss veta, innebär undersökningen att vi vet mer och med större säkerhet än tidigare om de individer som tog större lån på kreditmarknaden under 1800-talets jordbruksomvandling.

Förutom entreprenörsperspektivet anlägger Svensson också ett äganderättsperspektiv på jordbruksomvandlingen. Äganderättslig förändring betraktas som ett viktigt fält för entreprenörshandlande. Perspektivet spelar dock en underordnad roll i avhandlingen. De empiriska undersökningarna av ägandets betydelse för entreprenörshandlandet och omvandlingen tyder på att denna var liten. Skattebönderna i Brösarp var visserligen mer benägna att ansöka om skifte än kronobönderna men i Saxtorp och Västra Karaby fanns inte någon skillnad mellan grupperna. De omfattande skatteköpen i de västra socknarna under 1800-talet visar emellertid att bönderna själva betraktade ägandet som viktigt och var beredda att satsa en hel del på att få starkare rätt till sin jord. Genom att koppla samman dessa köp med entreprenörshandlingar av olika slag, kunde man kanske komma något steg längre i prövningen av ägandets betydelse.

Ibland blir behandlingen av äganderättslig förändring litet schablonartad. Förändringarna tenderar att beskrivas som en övergång från äganderättsliga arrangemang kännetecknade av oklarhet och osäkerhet till sådana som utmärktes av klarhet och säkerhet. Mycket tyder på att detta är en starkt förenklad bild av förloppet och en bild som är starkt präglad av de föreställningar som samtidens reformförespråkare lanserade. Ett exempel på användning av en schablonartad beskrivning ger påståendet att skifte skulle ha underlättat teckning av jord och därmed möjligheten att låna mot teckning. Den egna studien ger inget stöd för antagandet och något sådant går heller inte att finna i annan forskning. Däremot är det lätt att hitta exempel på att jordägare tog teckningslån långt innan mer långtgående skiftesreformer genomfördes.

Avslutande synpunkter

Avhandlingens huvudsyften är väl uppfyllda. Svensson har visat att vissa bönder aktivt medverkade i jordbruksomvandlingen genom att ta initiativ till skifte och genom att ta investeringslån. Han har också kunnat påvisa att dessa aktörer hade bestämda kännetecken som skilde dem från andra bönder. Skiftesundersökningen fördjupar vår kännedom om skiftesansökarnas egenskaper som jordbrukare genom att mer systematiskt än tidigare kartlägga betydelsen av en rad faktorer som påverkade benägenheten att ansöka om skifte. I kreditmarknadsundersökningen kartläggs låntagarnas egenskaper och drag i deras ekonomiska situation i långt större detalj än i tidigare forskning med hjälp av en avancerad statistisk metod. Entreprenörsperspektivet ger studien en tydlig profil i förhållande till tidigare forskning och reser nya frågor. Det finns vissa svagheter i operationaliseringen av den allmänna bestämningen av vad entreprenörshandlande är. En mer systematisk diskussion av en del problem förbundna med detta steg hade varit önskvärd liksom av likheter och skillnader mellan de båda typer av handlingar som undersöks. Det äganderättsliga perspektivet diskuteras visserligen utförligt men här tillför de empiriska undersökningarna inte så mycken information att författaren kan utveckla de allmänna resonemang som förs kring sambanden mellan äganderättsliga förändringar och andra inslag i omvandlingen.

En rad olika typer av källmaterial har använts och behärskas väl. Svensson visar god medvetenhet om materialtypernas problem och svagheter. Samma sak gäller i fråga om använda metoder. En bred arsenal av metoder används och användningen sker med säker hand. En särskild förtjänst är introduktionen av livsförloppsanalys.

Utnyttjandet av tidigare forskning är över lag ambitiöst och täcker det mesta som skrivits inom de båda huvudområdena. Författaren är försiktig i sitt förhållningssätt till tidigare forskning och polemiken med föregångarna lyser med sin frånvaro. Det är en sympatisk hållning men ibland leder den till att Svensson inte tillräckligt tydligt framhäver sina egna bidrag till forskningen. En starkare anknytning till diskussioner av jordbruksomvandlingens problem i den europeiska agrarhistoriska forskningen hade varit önskvärd, inte minst därför att Svensson har givit ett väsentligt bidrag till en sedan länge pågående diskussion om jordbruksomvandlingens bärare.

Ronny Pettersson *

* Fakultetsopponent